

Original Research

Jurisprudent and Legal Analysis of the Writing of Marriage Contract

Mohammad Rowshan¹ Afsoon MollazadehNooran^{2*}

¹Associate Professor, Department of Basic Studies, Family Research Institute, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

²Ph.D student of Family Rights Studies, Shahid Beheshti University Tehran, Iran. (Corresponding Author)
A_mollazadeh@sbu.ac.ir

Background and Purpose

In jurisprudential sources, the marriage contract is recognized as a fundamental aspect of marriage. According to many jurists, if individuals who have the authority to officially register marriage choose to enter into a contract through written or gestural means, it is widely believed that such a marriage would be considered invalid. On the other hand, as literacy has been promoted and writing has become more widespread among the population, it has been utilized in various fields, including the execution of legal acts and the documentation of legal possessions. The question now arises as to whether a written marriage contract has the power to make a marriage occur. Is it necessary to use words in a marriage, even though we have the ability to pronounce and speak? Is there a specific form in which the will of the parties must be expressed for marriage?

The primary objective of this research is to demonstrate that the act of offering and accepting in marriage should not be restricted solely to verbal communication. It argues that written declarations can serve as a valid substitute for spoken words in a marriage contract, holding the same significance as conventional marriage practices.

1. Written marriage. A written marriage is a type of marriage that is established through a formal process involving a written offer and acceptance. A written declaration of intent is made by both the husband and wife to enter into a marriage.
2. The opinion of jurists and jurists about the declaration of will through writing in the marriage contract

3. According to the majority of Imami jurists, writing alone is not considered sufficient for a valid marriage. They strongly believe that relying solely on the written marriage contract is incorrect. Instead, they emphasize the importance of expressing the intended meaning verbally, as they believe that spoken words hold more weight in conveying intentions and purposes than written words (Aameli, 1993). However, some jurists have argued against the well-known theory by stating, "Writing is not necessarily an allusion, and there is no reason to reject the possibility of accepting an allusion if it clearly signifies the intention of marriage" (Tabatabai, 1995).

In Sunni jurisprudence, apart from the Hanafi sect, other sects do not recognize written marriage and view it as figurative. The Hanafis believe that absentee marriage through writing is valid. According to their belief, if one party is absent and sends a letter to the other party offering a contract, and the recipient accepts after reading the letter, the contract will be considered concluded (Al-Zuhaili, 1983).

There are jurists who argue that in today's society, writing has become more important than verbal communication due to the widespread literacy among people. They believe that replacing spoken words with written documents aligns with the demands of the modern era and new legal requirements. Consequently, a written document that clearly expresses the intention of marriage is considered equivalent to verbal communication (Safa'i & Emami 2006).

1. Obstacles to the legitimacy of written marriage

In this section, we discuss the most important reasons for opposing written marriage.

1-1. Quran

There is a difference of opinion among jurists regarding the interpretation of verse 21 in Surah Nisa. Some jurists argue that the phrase "Misqan Qalizan" in this verse refers to the words of the marriage contract. However, another group of jurists has raised concerns about the implications of this interpretation. They believe that the verse should be understood to apply specifically to the conventional case of the marriage contract. In simpler terms, the verse demonstrates that marriage with pronounced words (Siqah) can be considered valid, but it does not suggest that a marriage without pronounced words is invalid. The narration does not clearly indicate the topic of discussion in this manner (Makaram Shirazi, 2003).

1-2. Consensus

One of the primary justifications put forth by critics of formalized marriage is the concept of Ijma. The Imamiyyah jurists have collectively agreed on the indispensability of explicit verbal expressions in the context

of marriage. Masum's opinion does not provide evidence of an established consensus and lacks authoritative weight. It is important to note that the concept of "Mohassal" consensus is limited to the era of occultation, and there is no consensus of this nature (Muzaffar, *Bitā*, Vol. 1: 114-116).

1-3. Unity of the meeting of offer and acceptance:

According to jurisprudence, the customary sequence of offer and acceptance is regarded as a requirement for the validity of all contracts (Aameli, *Bitā*). Contemporary jurists and legal scholars commonly view the criterion of sequence as customary. According to this perspective, as long as an action is not deemed objectionable under customary law, there should be a logical sequence between an offer and its acceptance. This rule also applies to written marriage contracts, where both parties are present but express their intentions in writing. In such cases, there are no issues as long as the offer and acceptance are continuous and the proper sequence is followed. However, in cases where the parties are not physically present, the authenticity of this type of contract can be confirmed based on various factors, such as the speed of the communication methods employed and the specific circumstances surrounding the agreement.

1-4. The possibility of forgery in the writing

Some hadiths identify forgery as the primary reason for rejecting the writings. In a written marriage, certain measures can be taken to enhance reliability and reduce the risk of forgery. These measures include gathering information about the intentions of both parties, considering evidence such as their pre-marital acquaintance and courtship, and ensuring that a written agreement is signed, containing the offer and acceptance. By implementing these precautions, confidence in the validity of the marriage is increased.

2. Proofs of the legality of written marriage

2-1. Quran verses

One of the most significant pieces of evidence supporting the legitimacy of a written marriage is the verse "Ya Ayyuha Allatheena Amanoo Awfoo Bialuqood" [O you who have believed, fulfill [all] contracts] (*Ma'idah*, verse 1) and the verse "Va Awfoo Bi-Alahd In-Alahd Kan Mas'oulan" [And fulfill [every] commitment. Indeed, the commitment is ever [that about which one will be] questioned] (*Israa*, verse 34). Hence, any contract that is deemed rational falls under the category of "Awfoo Bi-aluqood" or fulfilling all contracts. Consequently, "Awfoo Bi-aluqood" includes all written contracts.

Furthermore, within certain verses of the Holy Qur'an, God has addressed the legitimacy and legality of concluding a marriage. However, the specific method for formalizing a marriage is not explicitly mentioned, as God has entrusted the manner and rituals of marriage to cultural customs.

This can be observed in verse 32 of Surah Noor and verse 3 of Surahs Al-Nisa.

Furthermore, verse 282 of Surah Al-Baqarah, being the longest Surah in the Qur'an, holds significant weight in establishing the legitimacy and veracity of the writings according to the Holy Law. Furthermore, Surah Al-Baqarah, being the longest Surah in the Qur'an, holds significant weight in establishing the legitimacy and veracity of the scripture according to the Holy Law. In particular, verse 282 serves as compelling evidence in this regard. Ayah Sharifa places great emphasis on the quality and conditions of writing, indicating that it is regarded as an independent proof within the holy Shariah (Ardabili,1899: 455).

2-2. Sunnah

One of the narrations that is quoted in various Sunni and Shia sources is a saying that emphasizes the importance of intentions. It is reported that the Prophet, may God's prayers and peace be upon him, said, "Indeed, actions are judged by intentions" (Bukhari,1893,435). According to this rule, the primary and constructive role in transactions lies in the inner intention and will of individuals. Words and other means of expressing one's will only serve as a means of discovery. This point can enhance the legitimacy of a written marriage, in line with the popular belief that special terms are necessary in a marriage.

2-3. Assumptions of the Wise

In contractual matters, it is generally accepted that wise assumptions play a significant role. Consequently, any contract that is deemed approved by the wise falls under the category of "Awfoo Bi-aluqood." This term encompasses all contracts that are documented in writing. Therefore, if written marriage is a common practice in a particular society, it can be considered valid based on the narration of "Likoll Qawm Al-nikah" (Sabhani,1995:398).

Method

Using documents and library search, descriptive and analytical methods have been implemented in the current research plan and analysis has been done by comparing the data. In this way, the data has been collected, categorized and summarized by searching jurisprudential sources and the opinions of jurists and legal doctrine, and finally conclusions have been drawn.

Results

Based on what was mentioned in the previous cases, writing as one of the ways of declaring the will by improving literacy and its prevalence among people, has been used in more fields and many legal acts and legal possessions are done in this way; One of these legal possessions is a written

marriage; While according to the sayings of the jurists of Islamic schools of thought and the original jurists, the concubine is verbal in marriage. However, a review of jurisprudential and legal sources shows that such a view has no valid reason.

Discussion & Conclusion

After carefully analyzing the evidence and considering the reasons, we have arrived at the following conclusion: The opponents of written marriage argue that there is a lack of valid evidence on the necessity of words in the marriage contract and a lack of consensus. They also claim that the validity of words, in the opinion of jurists, is subjective rather than objective. However, it is important to consider applications and generalities and verses in the Quran that support the idea of a written marriage contract. For example, verses such as "Awfoo Bi-aluqood", verse 3 of Surah Nisa, verse 32 of Surah Noor, and verse 282 of Surah Al-Baqarah provide evidence for the importance of writing in marriage. Additionally, the clarity and transparency of a written contract should not be disregarded. Therefore, denying the validity of a written marriage contract is incorrect, and it can be concluded that acceptance of a written marriage contract is appropriate.

Ethical considerations

Compliance with research ethics: The study was carried out in accordance with human research ethics

Funding. The current study was not funded by any organization or person.

Authors' Contribution: The first writer assumed the role of supervisor, while the second author assumed responsibility for the writing process.

Conflict of interest: The authors declared no conflict of interest with any person or organization.

Data Availability: No data were generated or analysed during this study.

References

- Qu'ran
- Ardabili, A.. *Zubdat al-bayan fi barahin ahkam al-Quran. l of Ja'fari traditions.* Amiriya PrAl-Murtadavieh Library for the Revivaess - Cairo – Egypt. [link]
- Ameli, A. (1993 AH). *Jami al-Maqasid fi Sharh al-Qawaeid* Vol. 12, 5, 4, & 13, second edition, Qom, Alalbait Institute. [link]
- Al-Zuhaili, Wahabi. (1406 AH). *Islamic jurisprudence and justice.* \, Islamic Jurisprudence, Volume 7. Dar al-Fikr. Damascus – Syria. [link]
- Al-Bukhari, M. (1893). *Sahih al-Bukhari: Chapter on How the Divine Revelation started being revealed to Allah's Messenger.* [link]
- Muzaffar, M.R., Bitā. *Principles of Jurisprudence*, 2nd edition, Ismailian Publications, Qom. [link]
- Makarem Shirazi, N., (2003). *series of discussions about Kharij jurisprudence (Kitab al-Nikah)*, vol.

- 1, Qom, Imam Ali Ibn Abi Talib School (a.s.), first edition. [link]
- Sabzevari, S.A. A (1993). *Mahdhab al-Ahkam. Mahdhab al-Ahkam*, 4th edition, Qom, al-Manar institute. [link]
- Subhani, Jaafar. (1995). *The Marriage System in Islamic Sharia*, Volume 1, Qom, Imam Al-Sadiq Institute (PBUH).
- Safai H. & Emami, A (2006). *Family Law*, Volume 1, Tehran, University of Tehran.
- Tabatabai Yazdi, M, K (1998). *Al-Urwa al-Wuthqa Fima Taem Al-Balawi*, vol. 2, second edition, Beirut, Al-Alamy Institute for Publications. [link]
- Tabatabaei Hakim, Mohsen. (1995). *Mustamsak Al-Urwah Al-Wuthqa*, Volume 14, first edition. Qom, Dar al-Tafsir Institute. [link]

واکاوی فقهی و حقوقی کتابت نکاح

محمد روشن^۱ افسون ملازاده نوران^{۲*}

چکیده

در عصر حاضر به دلیل گسترش سواد و رواج کتابت در بین مردم، تمایل به ابراز اراده به شکل و یا انشاء کتبی بیشتر شده است. در این میان انعقاد عقد نکاح به صورت کتبی نیز ممکن است مورد توجه واقع شود؛ به این صورت که زوج و زوجه اراده خویش را بر نکاح، به صورت کتبی اعلام نمایند و یا نکاح با ایجاب و قبول کتبی واقع شود؛ بنابراین در پژوهش حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل محتواست، این سؤال مطرح می شود که نکاح کتبی در بین نظر فقهای اسلامی و قانون ایران چگونه است؟ با توجه به نظر مشهور فقهای شیعه و سنی، ایجاب و قبول باید لفظی باشد، لذا با اثبات عدم حجیت اجماع به عنوان مهم ترین دلیل مخالفان نکاح کتبی، همراه با اثبات حجیت کتابت و صراحت و شفافیت آن همچون لفظ و با استناد به عمومات لزوم وفای به عقد و عهد، اطلاعات در برخی آیات نکاح و حجیت کتابت در آیه ۲۸۲ سوره بقره، صحت و مشروعیت عقد کتبی را تقویت کردیم؛ بنابراین با توجه به فقدان دلیل معتبر بر لزوم وجود لفظ و اعتبار طریقی نه موضوعی لفظ در نظر فقها، بر اساس ادله مشروعیت نکاح کتبی، می توان قائل به پذیرش نکاح با نوشته شد.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۴

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

اراده، عقد نکاح، صیغه، نکاح کتبی

ارجاع به مقاله:

روشن، محمد و افسون ملازاده نوران. (۱۴۰۳). واکاوی فقهی و حقوقی کتابت نکاح. *مطالعات زن و خانواده*،

۱۲(۲)، ۸۰-۱۰۷. DOI: 10.22051/jwfs.2023.43578.2974

^۱ دانشیار گروه مطالعات بنیادین پژوهشکده خانواده دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

^۲ دانشجوی دکتری مطالعات حقوق خانواده، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

۱. مقدمه

یکی از تصرفات حقوقی که به‌طور کتبی امکان‌پذیر است نکاح کتبی است؛ یعنی نکاحی که با ایجاب و قبول کتبی واقع می‌شود. اکنون این سؤال مطرح است که آیا عقد نکاح کتبی به این شیوه موجب وقوع آن می‌شود؟ آیا وجود لفظ در نکاح با وجود توان بر تلفظ و تکلم، ضروری است؟ آیا این که برای عقد نکاح، اراده طرفین باید در قالب مشخصی ظهور و بروز یابد؟

پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این سؤالات از طریق تتبع در منابع فقهی اصیل و دیدگاه فقیهان و حقوقدانان معاصر به شیوه تطبیقی میان مذاهب اسلامی است؛ تا از این راه پاسخی منطقی و تحلیلی برای سؤالات فوق بیابد. لازم به ذکر است پژوهش‌های معدودی در این زمینه انجام شده است، چند نمونه از این پژوهش‌ها در زمینه نکاح سایبری است که در این میان، نکاح با ابزارهای الکترونیکی نوشتاری از قبیل پیامک را نیز مورد توجه قرار داده‌اند؛ اما پژوهش حاضر درصدد بررسی جایگاه کتابت و یا ایجاب و قبول کتبی در نکاح است؛ بنابراین هدف اصلی پژوهش این است که ثابت کند ایجاب و قبول در نکاح نباید منحصر در لفظ باشد و کتابت به‌عنوان طرق اعلام اراده صریح، می‌تواند جایگزین لفظ در عقد نکاح شود و از جایگاهی همانند نکاح متعارف برخوردار شود.

۲. نکاح

کتابت در لغت به معنای «نوشتن»، «نوشته‌شده» آمده است. کتابت یکی از طرق اعلام اراده است که در انعقاد بسیاری از عقود و قراردادها متداول است. در مواردی طرفین عقد اراده خود را به‌وسیله نوشته به یکدیگر اعلام می‌کنند و برای انعقاد عمل حقوقی، همراه این نوشته الفاظ یا اعمال دیگری را به کار نمی‌برند (سرخیل، ۱۳۹۶). در این روش انعقاد عقد از طریق مکاتبه صورت می‌پذیرد یعنی طرفین رضایت خویش را از طریق نوشتار اعلام می‌کنند (خرسندیان و شینور، ۱۳۹۲).

نکاح کتبی نکاحی است که با ایجاب و قبول کتبی واقع می‌شود. یا نکاحی که در آن زوج و زوجه اراده خویش را برای انعقاد نکاح از طریق نوشته اعلام می‌کنند.

۳. اعلام اراده به‌وسیله نوشته در عقد نکاح

۳-۱. نظر فقها

لفظ یکی از شایع‌ترین وسایل اعلام اراده در حقوق علی‌الخصوص فقه اسلامی است به بیان این فقها در عقد نکاح، اصل بیان عبارتی است که دلالت واضح و روشن بر مقصود داشته باشد (محقق-داماد، ۱۳۹۷). چون بنای شرع بر آسان‌گیری و عدم سختگیری و زیاد نکردن تشریفات است، در نتیجه اصل را بر اعتماد به سخن و کلام یکدیگر قرار داده است (علمی و بلوردی، ۱۳۹۷). فقها اجماع بر لفظی بودن ایجاب و قبول در نکاح دارند (انصاری، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۹: ۳۱۰۸). مواردی که فرد قادر بر تکلم نیست راه دیگری که جانشین لفظ (نجفی، ۱۴۰۴ ه ق، ج ۲۲: ۲۱۵) بوده و با قدری تنزل، در دلالت بر قصد باطنی صریح باشد، تجویز شده است، به این صورت که فردی که قادر بر تکلم نیست، به وسیله اشاره با دیگران ارتباط برقرار کرده و مراد خود را از این طریق به دیگران انتقال می‌کند؛ اما شماری دیگر از فقها در حالت عجز از تکلم، کتابت را بر اشاره مقدم می‌دانند (نجفی، ۱۴۰۴ ه ق، ج ۲۲: ۲۱۵؛ خویی، ۱۴۱۰ ه ق، ج ۲: ۱۵). صاحب جواهر در چنین شرایطی کتابت را بر اشاره ارجح می‌داند (نجفی، ۱۴۰۴ ه ق، ج ۲۲: ۲۵۱). به خاطر اولویت نصی که بر جواز کتابت در طلاق وارد شده است (شهید ثانی، ۱۴۱۰ ه ق، ج ۳: ۲۲۲؛ انصاری، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۳: ۱۱۸).

در صحت اعلام اراده از طریق نوشته در عقد نکاح اختلاف نظر وجود دارد. اکثر فقها عمدتاً نوشته را برای نکاح کافی نمی‌دانند (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹ ه ق، جلد ۲، ۱۵۲) و معتقدند اصل در بیان مقصود، لفظ است و لفظ از نظر دلالت بر مقاصد و اغراض، اقوی است. یکی از فقها در بیان علت کافی نبودن کتابت در قصد انشاء در عقد نکاح اظهار داشته است که نوشته از کنایات است و نکاح با کنایه معتقد نمی‌شود، مگر آن‌که قرینه‌ای بر قصد موجود باشد، زیرا برخی از اوقات کتابت بدون قصد انجام می‌شود (عاملی (محقق کرکی)، ۱۹۹۳ ه ق، ج ۱۲: ۷۷). دیگری دلیل ترجیح و برتری اشاره نسبت به کتابت بر فرد اخرس، چنین بیان داشته است که اشاره نسبت به کتابت صریح‌تر است (انصاری، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۳: ۱۱۸).

همان‌طور که اشاره شد مشهور فقها عقد مکتوب را نپذیرفته‌اند و چنین گفته‌اند: در ایجاب و قبول، کتابت کفایت نمی‌کند (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۹ ه ق، ج ۵: ۵۹۹). آیت‌الله شبیری زنجانی در توضیح سخن سید محمد کاظم یزدی می‌نویسد: «به حسب فتاوی فقها امامیه مسلم و مورد اتفاق است که ایجاب و قبول کتبی کفایت نمی‌کند. البته اطلاق عدم کفایت در کلام سید رحمه‌الله شامل قادر بر تکلم و غیر قادر هر دو می‌شود، ولی به نظر می‌رسد مطلب چنین نباشد، زیرا در مورد اخرس که گفتیم توکیل بر او متعین نیست، مطمئناً دلالت کتابت او اگر قوی‌تر از دلالت اشاره بر انشاء نکاح نباشد، لا اقل کمتر از

آن نیست و به طور طبیعی راه و رسم عقلا این است که آن را مقدم می‌دانند و به حسب روایات همچون در باب طلاق، کتابت اخرس را کافی بلکه آن را بر اشاره‌اش مقدم دانسته‌اند. پس محتوای روایات باب طلاق و جریان سیره عقلا و تقریر شارع مقدس دلیل کفایت کتابت برای اخرس است؛ و عدم کفایت کتابت مختص شخص قادر بر تکلم است. بدیهی است کتابت هم مانند صیغه لفظی ایجاب و قبول، باید با توجه به قرائن و مقام، دال بر انشاء عقد باشد نه اینکه اخباری باشد و حکایت از واقع شدن امری بکند یا انشائی بودن آن مشکوک باشد» (شیرازی، ۱۴۱۹، ج ۹: ۳۴).

در مقابل برخی از فقها در رد نظریه مشهور گفته‌اند: کتابت به هیچ وجه کنایه نیست، به علاوه، مانعی برای قبول کنایه در صورتی که به وضوح دلالت بر قصد نکاح کند، وجود ندارد (طباطبایی، ۱۴۱۶ ه. ق. ج ۱۴: ۳۷۶). برخی معتقدند کتابت اگر همراه با قرینه‌ای باشد که به صراحت دلالت بر قصد باطنی کند کنایه نخواهد بود. (عاملی (محقق کرکی)، ۱۹۹۳ ه. ق. ج ۱۲: ۷۷). از این سخن می‌توان استنباط کرد که کتابت در صورتی که به صراحت دلالت بر قصد نکاح کند، جایگاهی همچون لفظ خواهد داشت.

فقهای معاصر تمایل بیشتری به پذیرش کتابت دارند و با توجه به رواج نوشته در معاملات و صراحت آن در اعلام اراده، قائل به کفایت کتابت برای انعقاد عقد نکاح هستند (سبحانی، بی تا، ج ۱: ۱۲۴). برخی دیگر کتابت را، ارجح تر از لفظ دانسته و معتقدند مقایسه نوشتار با لفظ، کاری بیهوده است، زیرا نوشتار ماندگار است و قابل انتقال؛ به طوری که عرف ایجاب و قبول نوشته شده را بیشتر می‌پسندند زیرا که در مواقع نزاع و درگیری می‌تواند به آن استناد کرده و بر صحت گفتار خود مدرک ارائه دهند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۵ ه. ق: ۱۲۴). برخی معتقدند در جهت ابراز بیرونی عقود، کتابت بهترین روش بوده و از لفظ قابل اعتمادتر است (سبزواری، ۱۴۱۳ ه. ق. ج ۲۴: ۲۱۸).

در فقه عامه دو دیدگاه کلی ارائه شده است: دیدگاه نخست به فقهای مذاهب شافعی، مالکی و حنبلی اختصاص دارد که قائل به بطلان نکاح از طریق کتابت هستند. این دسته از فقها معتقدند که به وسیله نوشته نکاح معتقد نمی‌شود، خواه هر دو طرف حاضر باشند، خواه یکی غائب باشد؛ زیرا نوشته به منزله کنایه است و با الفاظ کنایه نکاح منعقد نمی‌شود، مضافاً این که شهود از نیت طرفین عقد آگاهی کافی ندارند. دیدگاه دوم به حنفیان اختصاص دارد، حنفیه نکاح کتبی را صحیح می‌داند و معتقدند اگر یکی از طرفین غایب بوده و نامه حاوی ایجاب را برای طرف دیگر عقد ارسال کند و مخاطب ایجاب پس از

اطلاع از مفاد نامه، قبول کند، عقد منعقد می‌شود (محقق داماد، ۱۳۹۷) البته نوشته باید در برابر شهود قرائت شود تا آنان ایجاب و قبول را بشنوند (الزحیلی، ۱۴۰۴ ه ق، ج ۷: ۴۶).

۲-۳. دیدگاه حقوق دانان

قانون مدنی در خصوص ابراز اراده در عقد نکاح، عقیده مشهور فقهای امامیه را پذیرفته و طبق ماده ۱۰۶۲ این قانون، انعقاد نکاح تنها از طریق لفظ صحیح است.

برخی حقوق دانان معتقدند درگذشته به دلیل کمبود باسوادان نوشته امری دشوار و مشکل بود؛ اما امروزه که شمار باسوادان به مراتب بیش تر شده و نوشته جایگاه بالایی یافته به طوریکه نسبت به الفاظ در بیان اراده محکم تر بوده و از استواری بیشتری برخوردار است تا جایی که قانون گذار، برای اسناد نسبت به اظهارات شفاهی ارزش بیشتری قائل شده است؛ در واقع جانشینی کتابت بر لفظ مطابق با مقتضیات زمان و قوانین جدید است؛ بنابراین نوشته‌ای که صریحاً بر قصد نکاح دلالت کند، به منزله لفظ است (صفایی و امامی ۱۳۸۵، ج ۱: ۴۶-۴۷).

به عقیده برخی نویسندگان، الفاظ در عقد نکاح موضوعیت ندارند و اعتبار آن طریقی است و به همین دلیل، در حالت عادی نیز کتابت یا طرق دیگر اعلام اراده، با فرض صریح بودن آن در بیان قصد باطنی، می‌تواند جایگزین لفظ شود؛ زیرا فقها در جست‌وجوی راهی برای اعلام صریح قصد باطنی بوده‌اند و به همین دلیل به لفظ روی آورده‌اند (محقق داماد، ۱۳۹۷).

تردیدی نیست که امروزه به دلیل ماندگاری بیشتر نوشته و سهولت بکارگیری آن در بین عرف، از اعتبار بیشتری نسبت به الفاظ برخوردار است. علاوه بر این از آنجا که در عقد نکاح حضور شهود ضروری نیست در چنین حالتی در مواقع نزاع راه کشف حقیقت مسدود است؛ به همین دلیل در نکاح برای غایت احتیاط توافقات را مکتوب می‌کنند (صفایی و امامی ۱۳۸۵، ج ۱: ۱۰۷-۱۰۸). از این رو، اگر طرفین قصد ازدواج داشته باشند و این تصمیم را به شکل صریح اعلام کنند، به گونه‌ای که عرفاً انشاء زوجیت صدق کند، عقد صحیح است و زوجیت ایجاد می‌شود (علمی و بلوردی، ۱۳۹۷)؛ مانند این که زن و مردی که قصد ازدواج دارند ایجاب و قبول خود را به طور کتبی اعلام کنند. بدین لحاظ بایستی ارزش نوشته در انعقاد و انحلال عقود به ویژه عقد نکاح، توسط فقها و حقوق دانان مورد تجدید نظر قرار بگیرد.

۴. موانع مشروعیت نکاح کتبی

موانع اساسی انعقاد نکاح به صورت کتبی را می‌توان به دودسته موانع عام و خاص تقسیم کرد. مراد از موانع عام، موانعی هستند که وجود هرکدام از آن‌ها موجب می‌شود که عقد به وجود آمده را صحیح ندانیم؛ اعم از آن‌که این عقد کتبی باشد یا خیر. موانع خاص آن دسته از موانعی هستند که انعقاد عقد نکاح از طریق ابزارهای دیگری جز لفظ را باطل می‌دانند.

۴-۱. موانع خاص

۴-۱-۱. آیات قرآن: بعضی از فقها آیه ۲۱ سوره نساء را با توجه به تفسیر روایی آن، بر موضوع بحث تطبیق داده و از آن، بی‌اعتباری نکاحی که با لفظ منعقد نمی‌شود را نتیجه می‌گیرند. مطابق روایتی، کلمه «میثاقاً غلیظاً»، بر الفاظ عقد نکاح منطبق است.

برید بن معاویه عجللی از امام باقر (ع) راجع به تفسیر عبارت «میثاقاً غلیظاً» پرسید. امام فرمود: «میثاق همان کلمه‌ای است که با آن نکاح واقع می‌شود» (کلبینی، ۱۴۰۷ه ق، ج ۵: ۵۶۱؛ حرّ عاملی، ۱۴۰۹ه ق، ج ۲۰: ۲۶).

برخی از فقها، روایت بزید را دلیل بر لزوم صیغه در عقد نکاح دانسته (نراقی، ۱۴۱۵ه ق، ج ۱۶: ۸۴) و معتقدند که این روایت بر اعتبار لفظ و نیز عدم کفایت رضایت قلبی، بلکه بر عدم کفایت تلفظ به غیر الفاظ معین دلالت واضح دارد (خویی، بی تا، ج ۳۳: ۱۲۹).

گروهی از فقها در دلالت روایت فوق بر مورد بحث اظهار داشته‌اند که آیه فوق، تنها ناظر بر مورد متعارف انشاء عقد است، استدلالی به روایت بر مطلوب نمی‌توان کرد (شیرازی زنجانی، ۱۴۱۹ه ق، ج ۹: ۳۱۱۰). به تعبیر دیگر، این آیه حداکثر، درستی نکاح با صیغه را اثبات می‌کند و این مستلزم بی‌اعتباری نکاح بدون صیغه نیست. بدین ترتیب روایت دلالتی بر موضوع بحث ندارد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲ج ۱: ۸۹).

۴-۱-۲. روایات: از آنجاکه روایاتی که در خصوص لزوم لفظ در نکاح است مشکل سندی یا دلالتی دارند از ذکر آن در این قسمت خودداری می‌کنیم. شاید به همین دلیل است که بسیاری از فقها در مقام استدلال بر بطلان نکاح غیرلفظی، به روایت فوق استناد نکرده‌اند. بلکه تنها دلیل خود را اجماع فقها امامیه بر لزوم لفظ در نکاح می‌دانند که در ادامه بحث می‌کنیم.

۳-۱-۴. اجماع: فقهای امامیه اجماع بر لزوم وجود صیغه در امر نکاح را مطرح کردند. در ادامه به چند دسته از نظرات فقها در این خصوص می‌پردازیم:

الف: عده‌ای از فقها ادعای اجماع علمای اسلام بر لزوم صیغه در نکاح را مطرح کردند (بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۲۳: ۱۵۶؛ طباطبایی حائری، ۱۴۱۸ ه ق، ج ۱۱: ۱۰؛ انصاری، ۱۴۱۵ ه ق: ۷۷؛ موسوی عاملی، ج ۱: ۲۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۶ ه ق، ج ۱۴: ۳۶۸-۳۶۷) برخی از آنان وجود صیغه در نکاح را از ضروریات دین پیامبر (ص) می‌دانند (نراقی، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۱۶، ص ۸۴). چنین فقهایی اجماع را در شرطیت لفظ در نکاح می‌دانند.

ب: گروهی دیگر از فقها ایجاب و قبول لفظی در نکاح را شرط می‌دانند، بدون آن‌که به اجماع استناد نمایند (نجفی، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۳۹: ۱۳۲).

ج: دسته سوم، فقهایی هستند که الفاظ خاصی را که نکاح با آن منعقد می‌شود، مورد بحث قرار داده‌اند (طوسی، ۱۳۸۷ ه ق، ج ۴: ۱۹۳؛ حلی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۲۱۷-۲۱۶؛ ابن ادریس، ۱۴۱۰ ه ق، ج ۲: ۵۷۴؛ طوسی، ۱۴۰۸ ه ق: ۲۹۱-۲۹۲؛ اصفهانی (فاضل هندی)، ۱۴۱۶ ه ق، ج ۷: ۴۳؛ عاملی (شهید ثانی، ۱۴۱۳ ه ق، ج ۷: ۸۵؛ کرکی، ۱۹۹۳ ه ق، ج ۱۲: ۶).

برخی دیگر از فقها الفاظ خاصی که نکاح با آن منعقد می‌شود را مطرح کرده و در این خصوص ادعای اجماع می‌کنند (حلبی، ۱۴۱۷: ۳۴۲-۳۴۱؛ شریف مرتضی، ۱۴۱۷ ه ق: ۳۲۵-۳۲۴).

باید گفت که تصریح برخی از فقها به اجماع بر الفاظ مخصوص در عقد نکاح، ظهور در انشاء عقد نکاح با الفاظی است که دلالتشان بر قصد ایجاد زوجیت تام باشد و این اجماع ظهور در عدم سببیت غیر لفظ در انعقاد نکاح ندارد؛ به عبارتی منافاتی میان قول به صحت نکاح به غیر لفظ و عدم صحت نکاح با الفاظی مثل اباحه، هبه و عاریه وجود ندارد (محقق داماد و جلالی، ۱۳۹۸).

بنابراین نظر فقها صرفاً بر مبنای انشاء نکاح با الفاظی است که صریح در معنای نکاح باشد و از عبارات هیچ‌کدام از ایشان اشتراط لفظ برداشت نمی‌شود. بلکه مقصود ایجاب و قبولی است که صراحت در انشاء داشته باشد و احتمال دیگری جز انشاء نکاح از آن الفاظ برداشت نمی‌شود (اراکي، ۱۴۲۷ ه ق: ۷۰-۶۷). بنابراین اگر ابزار دیگری جز لفظ، چنین ویژگی‌هایی داشته باشد، می‌تواند سبب انشاء و انعقاد نکاح شوند (محقق داماد، ۱۳۹۷).

با جمع‌بندی آراء فقها درمی‌یابیم که اجماع ادعایی کاشف از رأی معصوم نبوده و حجیت ندارد؛ زیرا اجماع محصل مختص به عصر غیبت است، درحالی‌که چنین اجماعی وجود ندارد؛ حتی اگر قائل به اجماع منقول در این زمینه شویم، طبق نظر برخی اصولیون همچون شیخ انصاری و مرحوم مظفر، در این اجماع منقول به خبر واحد (به جز اجماع دخولی)، فقط اقوال عالمان حکایت می‌شود و خبر دادن از اجماع به قول امام، حدسی است و شامل اخبار حسی نمی‌شود (مظفر، بی‌تا، ج ۱: ۱۱۴-۱۱۶؛ محقق-داماد، ۱۳۹۷) لذا مبانی حجیت اجماع در این مسئله وجود ندارد.

به‌نظرمی‌رسد که فقها به دنبال یافتن راهی برای اعلام صریح قصد باطنی هستند و به همین دلیل به لفظ روی آورده‌اند. بنابراین اعتبار لفظ طریقی بوده است؛ لذا می‌توان نتیجه گرفت که اگر ابزار صریح دیگری نیز غیر از لفظ یافت شود، کفایت می‌کند و دلیلی ندارد که وسیله اعلام اراده منحصر در لفظ باشد (محقق‌داماد، ۱۳۹۷). به هر شکل می‌توان گفت اکتفا به کتابت در عقد نکاح با توجه به اهتمام شارع به امر فروج مخالف احتیاط است و کسی که برخلاف احتیاط عمل کرده نمی‌توان عقد وی را باطل دانست (مکارم شیرازی ۱۴۲۲ه ق: ۱۰۶-۱۲۴).

۲-۴. موانع عام

۲-۴-۱. اتحاد مجلس ایجاب و قبول: توالی به معنای فاصله نیفتادن میان ایجاب و قبول است. از نظر فقهی توالی عرفی ایجاب و قبول، شرط صحت کلیه عقود به‌شمار می‌رود (عاملی، شهید اول)، بی‌تا، ج ۱: ۲۳۴)؛ و چنین استدلال می‌شود که عقد به‌منزله هیئت اتصالیه بین ایجاب و قبول است؛ به عبارت دیگر ایجاب و قبول در حکم کلام واحد و قرارداد است و باید هیئت عرفی این عقد حاصل شود و در شرایط وجود فاصله طولانی بین ایجاب و قبول عنوان عقد بر آن صدق نمی‌کند (انصاری، ۱۴۱۵ه ق، ج ۳: ۱۵۹-۱۵۸).

مشهور فقهای امامیه معتقدند که وحدت مجلس ایجاب و قبول به‌خودی‌خود اعتباری ندارد، بلکه توالی را معتبر می‌دانند و به طوری که هدف از اتحاد مجلس ایجاب و قبول آن است که فاصله زیادی میان ایجاب و قبول واقع نشود (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۹: ۱۴۳).

بسیاری از فقهای معاصر معتقدند که عقد ربط یکی از دو التزام به دیگری و ربط یکی از دو قرار به قرار دیگر است و حقیقت عقد ربط دو قرار معاملی، نه وصل و اتصال بین ایجاب و قبول است. در نتیجه

فاصله زمانی طولانی جایی مانع تحقق این ارتباط است که اعراض موجب از آن استنباط شود (اصفهانی کمپانی) (۱۳۷۴ج: ۱: ۲۸۳).

در بین اهل سنت، حنفی اتحاد مجلس ایجاب و قبول را شرط می‌داند اما فرقه شافعی، مالکی و حنبلی به صراحت اتحاد مجلس را ذکر نکردند و معتقدند معیار پیوستگی عرف است نه اتحاد مجلس؛ بنابراین تا زمانی که عملی از نظر عرف اعراض از عقد نباشد عقد محقق می‌شود زیرا که منظور از اتحاد مجلس متعاقدين اتحاد زمانی است نه مکانی (مغنیه، ۱۴۲۱ه.ق، ج: ۲: ۲۹۴).

اصل توالی بین ایجاب و قبول مورد اتفاق حقوقدانان نیز هست؛ یعنی قبول باید در زمانی انجام شود که عرف آن را مربوط به ایجاب بداند (محقق داماد، ۱۳۹۷). در قواعد عمومی قراردادها به اصل توالی بین ایجاب و قبول اشاره‌ای نشده است؛ اما در مورد نکاح، ماده ۱۰۶۵ اعلام می‌کند: «توالی عرفی ایجاب و قبول شرط صحت عقد است». البته این ماده ویژه نکاح نیست، بلکه جزء قواعد عمومی معاملات محسوب می‌شود.

ملاک توالی برحسب اشکال مختلف تشکیل معامله، متفاوت است؛ مثلاً در عقودي که از طریق مکاتبه است، ممکن است بین ایجاب و قبول آن چند روزی فاصله شود، ولی این مقدار فاصله با توجه به نحوه تشکیل عقد، به توالی عرفی ایجاب و قبول لطمه نخواهد زد (شهیدی، ۱۳۸۰). به عبارت روشن‌تر ملاک صحیح حصول موالات این است که موجود اعتباری ناشی از ایجاب هنوز در ظرف اعتبار باقی باشد. بر اساس این ملاک است که در عقد غایب با وجود اینکه فاصله ایجاب و قبول زیاد است، موالات وجود دارد.

پس معیار توالی ایجاب و قبول، عرف است؛ یعنی عملی که در عرف به عنوان اعراض از عقد به شمار رود، موجب عدم انعقاد نکاح می‌شود. این قاعده در عقد نکاح کتبی، زمانی که طرفین حاضر ولی اعلام اراده کتبی است نیز مورد پذیرش است و مشکلی وجود نخواهد داشت چراکه ایجاب و قبول بدون وقفه است و توالی رعایت می‌شود. ولی چنانچه ارتباط طرفین از طریق مکاتبه باشد و طرفین غایب باشند مدت متعارف لازم بر آن، با توجه به بعد مسافت و سرعت ابزار ارتباطی در نظر گرفته می‌شود (محقق داماد، ۱۳۹۷). با توجه به ضابطه و معیار تعیین شده برای عقود مکاتبه‌ای غایب در بند ۲ ماده ۷ اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی: «ایجاب باید در مدت زمانی که ایجاب دهنده تعیین کرده است قبول شود، در حالی که زمانی تعیین نشده باشد، با توجه به اوضاع و احوال از جمله سرعت وسایل ارتباطی که از سوی

ایجاب دهنده به کار گرفته شده است، باید قبول در زمانی متفاوت انجام شود...» می‌توانیم قائل به صحت این دست از عقود شویم. وجود وقفه در ایجاب و قبولی که از طریق مکاتبه اعلام می‌شود، متعارف بوده و خود نوعی توالی ایجاب و قبول به شمار می‌رود.

۲-۲-۴. حضور شاهد: جمهور فقهای مذاهب اهل سنت به جز فرقه مالکی، نکاح بدون حضور شهود را فاسد می‌دانند؛ در واقع قائل بر لزوم حضور شاهد در نکاح است (مغنیه، ۱۴۲۱ ه. ق؛ الزحیلی، ۱۴۰۶ ه. ق)؛ مستند این گروه روایات نقل شده از رسول خدا (ص) است: «ازدواج دائم فقط با وجود ولی و دو شاهد است» (حرعاملی، ۱۴۰۹ ه. ق.) و «نکاحی نیست مگر با حضور شهود» (ترمذی، ۱۳۹۵، ج ۳).

حقوق‌دانان اهل سنت معتقدند یکی از دلایل نپذیرفتن نکاح کتبی بین اهل سنت این است که معتقدند شهادت بر کتابت امکان‌پذیر نیست (یودی، بی-تا، ۱۱۴)؛ در حالی که نمی‌توان آن را مانع دانست بلکه مطابق نظر فقهای حنفی شهادت با آگاهی بر محتوای کتابت تحقق می‌یابد.

مشهور فقهای امامیه بالاتفاق صحت نکاح را منوط به حضور شاهد نمی‌دانند و نکاح بدون حضور شاهد را معتبر می‌دانند (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۹؛ عاملی، شهید ثانی) (۱۴۱۰ ه. ق، ج ۷؛ طوسی، ۱۴۰۷ ه. ق، ج ۴).

۳-۲-۴. عدم اعتبار اراده از طریق کتابت: همان‌طور که اشاره شد کتابت به‌عنوان یکی از طرق اعلام اراده است، اما فقها و حقوق‌دانان پیرامون جواز انعقاد نکاح با مکاتبه، اختلاف نظر دارند. به طوری که در فقه اهل سنت به‌غیر از فرقه حنفیه بقیه فرقه‌ها نکاح با کتابت را بر فرد قادر بر تکلم جایز نمی‌دانند. در بین فقهای امامیه نیز مشاهده نمی‌شود که کسی نکاح از طریق کتابت را جایز بدانند. عده‌ای نیز به‌صراحت آن را باطل می‌دانند. برخی از حقوق‌دانان معاصر نیز بر فرد قادر بر تکلم کتابت را جایز نمی‌دانند (کاتوزیان، ۱۳۸۴؛ محقق داماد، ۱۳۹۰).

باین‌حال باید گفت نوشته مانند لفظ می‌تواند مفاهیم و مقاصد را به‌روشنی بیان کند و برخلاف نظر برخی فقها در دلیل نپذیرفتن کتابت در نکاح، کتابت از کنایات نیست بلکه از میرزات صریح دال بر قصد است برخی از فقها در این رابطه به روح حاکم در برخی ماده‌قانونی (مواد ۱۲۸۲ به بعد) و مواد ۲۶ به بعد اسناد رسمی استناد کرده‌اند و باتوجه به اینکه در عقد رضایی خصوصیات خاصی در به‌کار بردن لفظ نیست با تکیه بر نظریه حاکمیت اراده باطنی در فقه، اگر طرفین قصد نکاح داشته‌باشند و با

کتابت ایجاب و قبول کنند، کفایت می‌کند. به طوری که عدم پذیرش کتابت به عنوان وسیله اعلام اراده در کنار لفظ سخنی برخلاف روح قوانین جدید و مقتضیات زمان است (صفایی و امامی، ۱۳۸۵، ج ۱). از سوی دیگر با توجه به اینکه دلیل تأکید قانون‌گذار بر تلفظ به خاطر اطمینان از ایجاد عقد و پیدایش رابطه زوجیت است و اگر نه دلیلی ندارد که بگوید الفاظی که صریحاً دلالت بر قصد نکاح کند را معتبر بداند، بنابراین اگر کتابت به صورت مطلوب‌تری دلالت بر قصد نکاح کند، دلیلی وجود ندارد که ابزار اعلام اراده در نکاح، منحصر در لفظ باشد.

۴-۲-۴. عدم احراز اراده: در عقد نکاح متعاقدين باید جازم و قاطع باشند و قصد انعقاد عقد را داشته باشند؛ لذا قصد طرفین از شرایط اساسی نکاح است. برخی معتقدند که در نکاح کتبی احراز اراده ممکن نیست و چنین استدلال می‌کنند که کاتب ممکن است وانمود کند عقد را منعقد می‌کند در حالی که مفاد آن را نمی‌خواهد در نتیجه چنین تصویری شکل می‌گیرد که به دلیل فقدان اراده، نکاح کتبی باطل است. در حالی که چنین نیست:

یک، احراز قصد انشاء و اراده جازم متعاقدين از طریق قرائی چون مشاهده اعمال و اقوال متعاقدين امکان پذیر است. در نتیجه اگر فرد الفاظ و عباراتی را بکار برد، به طوری که صریحاً دلالت بر انعقاد عقد کند، بر پایه اصل ظهور و بنای عقلا، باید اصل را بر انعقاد عقد گذاشت و اثبات عدم انعقاد عقد، بر عهده مدعی آن است (محقق داماد، ۱۳۹۷).

دو، به شرطی می‌توان عقد را صوری دانست که ثابت شود اعمال و اقوال متعاقدين ساختگی است در عرف اقوال و نوشته‌ها از طرق اعلام اراده است که اثبات صوری بودن آن‌ها به دشواری پذیرفته می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۸).

سه، پاره‌ای از شواهد و قرائن می‌تواند بیانگر اراده جدی در نکاح کتبی باشد. به طور مثال خواستگاری و دوران آشنایی پیش از انعقاد عقد و به کارگیری امضا در ایجاب و قبول می‌تواند اطمینان کافی ایجاد کند. بنابراین کتابت از مبرزات صریح دال بر قصد است و احراز اراده در آن امکان پذیر است.

۴-۲-۵. احتمال تزویر در کتابت: یکی از دلایل مهم مخالفین عقد کتبی، احتمال تزویر و تقلب در آن است. و در این زمینه به روایاتی استناد می‌شود از جمله داستانی که در آن، دو یهودی در زمان یکی از خلفا به نامه‌ای از پیامبر اکرم (ص) با این محتوا که پیامبر از آن‌ها جزیه نگرفته است، استناد کرده و چند تن از صحابه را نیز شاهد گرفتند. در حالی که چنین ادعایی از پایه دروغ بود و گواهان نیز بر آن

گواهی دروغ دادند (حسینی شیرازی، ۱۳۶۶ه ق، ج ۸۶). بنابراین وجود چنین حوادثی و روایاتی در این زمینه، منجر شد که رفته رفته به کتابت اعتماد نشود و تنها به نوشته‌هایی اعتماد می‌شد که شاهدانی راست‌گو آن را مورد تأیید قرار داده و خط را شناسایی و انطباق نوشته با داستان واقعی را نیز گواهی دهد؛ بنابراین اگر گواهان نوشته و داستان مربوط به آن را تأیید نکنند، نمی‌توان به آن نوشته اعتماد کرد و آن از اعداد ادله خارج خواهد شد. در این رابطه به روایتی صحیحی از عمر بن یزید اشاره شد: «عمر بن یزید گفت: به امام صادق (علیه‌السلام) عرض کردم: مردی مرا بر گواهی گواه گرفت، خط و مهر خود را شناسایی کردم ولی از داستان آن خط و مهر تنها چیز کمی به خاطر دارم و دانسته‌ی من زیاد نیست. (برای گواهی دادن چه کنم؟) حضرت به من فرمود: هرگاه دوست تو فرد راست‌گویی باشد و به همراه تو مرد راست‌گو درستکاری باشد به نفع او گواهی بده» (کلینی، ۱۴۰۷ه ق، ج ۷: ۳۸۲).

علاوه بر این، مخالفین کتابت به روایات دیگری از امام رضا (ع) استناد کردند: «هرگاه مردی نوشته‌ای در دست داشت که به خط خودش و مهرش ممهور باشد و چیزی از داستان آن را به خاطر نداشته باشد، نمی‌تواند بر اساس آن نوشته گواهی دهد. زیرا نوشته قابل جعل است (مشابه خواهد داشت) مگر آنکه دارنده‌ی آن شخص راستگو باشد و گواهی نیز صحت گفتار او را تأیید کند» (نوری مازندرانی، ۱۴۰۷ه ق، ج ۱۷).

این روایت موثق و مسند است و تمامی راویان این روایت امامی مذهب است (نرم‌افزار رجالی داریه النور، noorsoft.or) عده‌ای از فقها با استناد به این روایات معتقدند: «گواهی دادن جایز نیست مگر آنکه موضوع مورد گواهی به یاد آید». لذا به نوشته اعتماد نمی‌شود مگر آنکه ایمن از تزویر باشد (شهید اول، ۱۴۱۷ه ق، ج ۲).

همه روایات و بررسی‌های فقهی، صرف تزویر را به‌عنوان دلیل اصلی عدم پذیرش کتابت می‌دانند (محقق داماد، ۱۳۹۷)؛ درحالی که می‌توان با راهکارهایی امکان تزویر را کاهش و یا به کل از بین برد؛ که در این حالت کتابت بهترین راه برای ثبت اطلاعات خواهد بود. در نکاح کتبی با کسب اطلاع از نیت و قصد طرفین، وجود قرائن و شواهدی همچون آشنایی طرفین قبل از عقد، خواستگاری، امضاء نامه حاوی ایجاب و قبول، اطمینان به نوشته بیشتر شده و احتمال تزویر کاهش می‌یابد.

۵. ادله مشروعیت نکاح کتبی

۵-۱. آیات: یکی از مهم‌ترین ادله صحت نکاح کتبی، آیه «یا ایها الذین آمنوا أوفوا بالعقود...» (مانده، آیه ۱) و آیه «و اوفوا بالعهد انّ العهد کان مسئولاً» (اسراء، آیه ۳۴) است که بر لزوم وفای به عهد و پیمان دلالت دارند. نحوه استدلال به دو آیه فوق این است که خداوند سبحان بر لزوم پایبندی به عقد و عهد فرمان داده است. این کلمه عام و شامل هر توافقی که عنوان عقد بر آن صادق باشد، می‌شود؛ اعم از عقودی که در بین مردم جریان دارد یا عهدی که اشخاص با خود می‌بندند (طباطبایی، ۱۴۱۷ ه ق، ج ۵).

باتوجه به عمومات این آیات، نکاح کتبی داخل در «أوفوا بالعقود» است؛ در توضیح باید گفت؛ در نکاح کتبی برخلاف نکاح معاطاتی، ایجاب و قبول بین زن و مرد انجام می‌شود. در واقع در عقد بودن آن دسته از اعمال حقوقی که با ایجاب و قبول کتبی محقق می‌شود، شک و تردیدی وجود ندارد؛ چراکه همه فقها در صحت عقد نکاح اُخرس با ایجاب و قبولی کتبی اتفاق نظر دارند و توکیل در عقد را برای وی ضروری نمی‌دانند؛ بنابراین در صحت این نوع عقد اختلاف نظری وجود ندارد؛ اما به دلیل احتیاطی که شارع مقدس در خصوص شرایط نکاح دارد، شک در صحت آن از نظر شرع ایجاد می‌شود که با توجه به صحت این عقد از حیث عرفی، داخل در «أوفوا بالعقود» و عمل به آن واجب می‌شود. در واقع با عنایت به این که در ابواب معاملات اساس بنا عقلا است، یعنی عقلا هر چیزی را که عقد و معامله دانستند، شارع امضاء کرده است و هر چیزی که عقد عقلانی محسوب شود، داخل در تحت عنوان «أوفوا بالعقود» است و کتابت نیز به عنوان انشاء عقد در بین عقلا در گذشته متعارف بوده و در حال حاضر رواج گسترده‌ای یافته است؛ لذا «أوفوا بالعقود» تمام عقودی را که انشائش با کتابت است شامل می‌شود (محقق داماد، ۱۳۹۷).

علاوه بر این خداوند در برخی آیات قرآن کریم از مشروعیت و حلیت انعقاد نکاح سخن به میان آورده است، بی‌آنکه شیوه‌ای خاصی را برای انعقاد آن بیان کند و چگونگی و آیین آن را به عرف سپرده است از جمله آیه ۳۲ سوره نور و ۲ سوره نساء.

امر به نکاح در آیات فوق بدون قید و به‌طور مطلق آمده است؛ لذا با توجه به اطلاق حکمی آیات می‌تواند قائل به صحت نکاح اعم از لفظی یا کتبی شد؛ به عبارتی با توجه به آیه دوم که شارع شرایط نکاح و تعدد زوجات را بیان می‌کند، مشخص می‌شود که ایشان در مقام بیان بوده است (همان). بنابراین

با توجه به اطلاق در آیات مزبور، می‌توان حلیت و جواز نکاح با هر وسیله و شکل منطقی و عقلایی مورد پذیرش عرف را به دست آورد.

علاوه بر این، آیه ۲۸۲ سوره بقره به عنوان طولانی‌ترین سوره قرآن نیز دلیل محکم بر مشروعیت کتابت و حجیت آن در نزد شارع مقدس است، خداوند در این آیه به نگارش قرارداد دین اشاره کرده و آن را بهترین کار می‌داند. به‌ویژه عبارت « وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ » که عموم این آیه تفاوتی میان اخرس و غیر آن ندانسته و آن را بهترین کار معرفی کرده و به نویسنده نیز دستور داده تا به نگارش بپردازد؛ به‌طوری‌که آن را موافق بانظم و عدالت دانسته است. محقق اردبیلی مستفاد از آیه کریمه مواردی را ذکر می‌کند: تأکید آیه شریفه بر کتابت، دلالت بر این دارد که نوشته به‌عنوان یک حجت مستقل شرعی نزد شارع مقدس مطرح است. اینکه برخی فقها آن را معتبر نمی‌دانند، سبب عدول آن‌ها از ظاهر آیه شریفه و رویکردشان بر عدم اعتبار نوشته، تنها به خاطر وجود اجماع و اخبار است. آن‌ها بنا را بر این نهاده‌اند که نوشته کنایی است و دلیل و حجت به‌شمار نمی‌رود. از سویی امکان دارد نوشته فی‌الجمله دارای حجت باشد، نه بالجمله (اردبیلی، بی‌تا: ۴۵۵).

۲-۵. سنت: یکی از روایاتی که در منابع مختلف سنی و شیعه نقل شده، روایتی است که بیانگر حاکمیت اراده است: « قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوَى... » (شهیدثانی، ج ۱؛ بخاری، ۱۳۱۱، ج ۱). در فقه امامیه این روایت به شکل قاعده «العقود تابعه للقصود» تجلی یافته است (نراقی، ۱۳۷۵ه ق)، بیانگر این است که الفاظ و اعمال و اقوال متعاقدین اگر به قصد انشاء عمل حقوقی ایجاد شوند واجد اثر حقوقی خواهند بود. در حقوق اصل حاکمیت اراده چنین اقتضایی دارد (صفایی، ۱۳۸۲). نظریه حاکمیت اراده مورد تأیید جمعی فقهای اهل سنت و امامیه قرار گرفته است (نابینی، ۱۳۵۸ه ق، ج ۱ و قمی، بی‌تا) براساس این قاعده، قصد درونی و اراده باطنی افراد نقش اصلی و سازنده را در معاملات به عهده دارد و الفاظ و سایر وسایل اعلام اراده فقط دارای جنبه کاشفیت هستند. این نکته با توجه به نظر مشهور در عدم لزوم عبارات خاص در نکاح، می‌تواند مشروعیت نکاح کتبی را تقویت کند.

امروزه در بین فقیهان معاصر کمتر فقهی در عدم خصوصیت و عدم ضرورت لفظ برای ابراز اراده تردید می‌کند و عموماً انشای عقد و ابراز قصد را به هر شیوه عقلایی امکان‌پذیر می‌دانند. در واقع فقهای معاصر ابزارهای اعلام اراده را منحصر در لفظ نمی‌دانند و معتقدند اعتبار لفظ در نظر فقها طریقی است

نه موضوعی. از طرفی با توجه به جایگاه امروزی کتابت در نزد عقلا برخی معتقدند که در جهت ابراز بیرونی عقود کتابت بهترین روش بوده و از لفظ قابل اعتمادتر است (سبزواری، ۱۴۱۳ه ق، ج ۲۴)؛ بنابراین از آنجاکه عقد نکاح عقد رضایی است علاوه بر این خصوصیات خاصی در بکار بردن لفظ در نکاح شرط نیست لذا اگر طرفین قصد نکاح داشته باشند و ایجاب و قبول را به صورت کتبی اعلام نمایند دلیلی بر بطلان آن نخواهد بود.

۳-۵. بنای عقلا: با توجه به اینکه در امور اعتباری اساس بنای عقلاست و در صورتی که ردعی از جانب شارع نباشد بناء شارع مقدس بر امضاء احکام است. کتابت به عنوان انشاء عقد در گذشته بین عقلا متعارف بوده است، اگرچه این امر در حال حاضر با توجه به افزایش سواد و رواج انعقاد معاملات از طریق نوشته بیشتر شده است؛ با توجه به آنکه تشخیص موضوعات به عهده عرف است و اساس بناء عقلا است، هر عقدی که مورد تأیید عقلا محسوب شود، داخل در تحت عنوان «أوفوا بالعقود» است و أوفوا بالعقود تمام عقودی را که انشائش با کتابت است، شامل می شود. از سوی دیگر، اگر گفته شود که عنایت عقلا به کتابت در گذشته به جهت ثبت و ضبط انشاء عقود بوده و در آن قصد انشاء وجود نداشته، می توان گفت اکنون عرف و سیره عقلا بر این امر است که قصد انشای خود را کتبی اعلام کنند؛ در واقع موضوع حکم در حال حاضر انشای کتبی است؛ در نتیجه انکار صحت عقد کتبی صحیح نیست (محقق- داماد، ۱۳۹۷). به طوری که از نظر برخی اگر بین عرف کتابت رایج باشد با استناد به روایت «لکل قوم النکاح» می توان نکاح کتبی را مشروع دانست (سبحانی، ۱۴۱۶ه ق، ج ۱).

۶. نتیجه گیری

بر اساس آنچه گذشت، کتابت به عنوان یکی از طرق اعلام اراده با ارتقاء سواد و رواج آن در بین مردم، در زمینه های بیشتر مورد استفاده و بسیاری از اعمال حقوقی و تصرفات قانونی از این طریق انجام می گیرد؛ یکی از این تصرفات حقوقی نکاح کتبی است؛ در حالی که بر اساس اقوال فقهای مذاهب اسلامی و حقوق دانان، اصل، لفظی بودن صیغه در نکاح است.

در چند دهه اخیر با ارتقاء جایگاه و اعتبار کتابت و استحکام آن نسبت به لفظ، بسیاری از حقوق- دانان و فقهای معاصر معتقدند، کتابت با فرض صریح بودن آن در بیان قصد باطنی، می تواند جایگزین لفظ شود.

بنابراین، پس از استقراء ادله و بررسی دلایل، این نتیجه حاصل می‌شود؛ با توجه به فقدان دلیل معتبر بر لزوم وجود لفظ در عقد نکاح و عدم حجیت اجماع به‌عنوان مهم‌ترین دلیل مخالفان کتبی بودن نکاح و از آنجاکه اعتبار لفظ در نظر فقها طریقی بوده و موضوعیت ندارد و با استناد به اطلاقات و عموومات در برخی آیات از جمله «اوفوا بالعقود»، آیات مربوط به نکاح مانند آیه ۳ سوره نساء «فانکحوا ما طاب لکم من النساء...» و آیه ۳۲ سوره نور «وانکحوا الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و امانکم...» و حجیت کتابت در آیه ۲۸۲ سوره بقره، همچنین با توجه به صراحت و شفافیت نوشته، انکار صحت عقد نکاح کتبی صحیح نیست و می‌توان قائل به پذیرش انعقاد نکاح از طریق نوشته شد.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مقاله با رعایت اصول اخلاق پژوهش - های انسانی انجام شد.
حمایت مالی: مطالعه حاضر بدون حمایت مالی سازمان یا شخص دیگر انجام شده است.
سهم نویسندگان: نویسنده اول، راهنمایی پژوهش و نویسنده دوم نگارش پژوهش را بر عهده داشتند.
تضاد منافع: این پژوهش به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم با منافع حقوقی و حقیقی تعارض ندارد..
دسترسی به داده‌ها: به دلیل نوع و روش پژوهش مورد استفاده، هیچ داده‌ای در طول این مطالعه تولید یا تجزیه و تحلیل نشد.

منابع

- ابن ادریس، محمد. (۱۴۱۰ه.ق). السرائر، جلد دوم، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. [لینک]
- اراکی، محمدعلی. (۱۴۲۷ه.ق). درسه حول حکم المعاطاه فی النکاح. مجله فقه اهل بیت، شماره ۴۳، ص ۶۳ تا ۸۰ [لینک]
- اردبیلی، احمد. (بی‌تا). زبده البیان، المكتبة الجعفرية لإحياء الآثار الجعفرية، تهران [لینک]
- اصفهانى، محمد سینح. (۱۳۷۴ه.ق)، نهایی الدراییه فی شرح الکفایه، ج ۲، قم انتشارات سید الشهداء. [لینک]
- اصفهانى، محمد حسین. (۱۴۱۸ه.ق)، حاشیه کتاب المکاسب (ط - الحدیثه)، ج ۱ و ۳، چاپ اول، قم انوالمهدی. [لینک]
- اصفهانى، محمد. (۱۴۱۶ه.ق). کشف اللثام و الإیهام عن قواعد الأحکام، ج ۷، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. [لینک]
- امامی، سید حسن. (بی‌تا). حقوق مدنی. جلد ۴، چاپ ۱۴، تهران اسلامیه.
- انصاری، مرتضی. (۱۴۱۰ه.ق). المکاسب (ط - الحدیثه)، جلد سوم، چاپ اول، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری. [لینک]
- انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ه.ق). کتاب النکاح، چاپ اول، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری. [لینک]

- بجنوردی سیدحسن. (۱۳۹۱ق). قواعد الفقهیه، ج ۳، نجف مطبعه الاداب[لینک]
- بحرانی، ال عصفور. (۱۴۰۵). الحدایق الناضره، چاپ اول، قم جامعه مدرسین[لینک]
- البخاری، محمد. (۱۳۱۱ه.ق). صحیح البخاری باب کیف کان بد اوحی، ج ۱، بی چا، مصر، مکتبه الامیریه[لینک]
- ترمذی، محمدبن عیسی. (۱۳۹۵ه.ق)، سنن الترمذی، جلد ۳، مصر، مطبعه مصطفی البابی الحلبی[لینک]
- حرّ عاملی، محمد. (۱۴۰۹ه.ق). وسائل الشیعه، ج ۲۰، چاپ اول، مؤسسه آل البیت(ع). [لینک]
- حرّ عاملی، محمد. (۱۴۰۹ه.ق). وسائل الشیعه، ج ۱ تا ۱۵، ۲۰ تا ۲۳ و ۳۰، چاپ اول، قم مؤسسه آل البیت. [لینک]
- حسینی روحانی، صادق. (۱۴۱۲ه.ق). فقه الصادق، چاپ اول، قم دارالکتاب(مدرسه امام صادق(ع)) [لینک]
- حسینی شیرازی، محمد. (۱۴۰۷ه.ق). موسوعه الاستدلالیه فی الفقه الاسلامی، چاپ اول، قم مؤسسه الفکر الاسلامی.
- حلبی، حمزه بن علی. (۱۴۱۷ه.ق). غنیه النزوع، چاپ اول، قم مؤسسه امام صادق. [لینک]
- خرسندیان، علی و شنیور، قادر. (۱۳۹۲). واکاوی مبانی فقهی و حقوقی جواز انعقاد نکاح در فضای سایبر. فقه و حقوق اسلامی، سال ۳۰، شماره ۶، ص ۵۵-۸۴. [لینک]
- خوانساری، محمد (بی تا)، الحاشیه الثانیه علی المکاسب. بی جا، چاپ اول. [لینک]
- خونی، ابوالقاسم. (۱۴۰۹ه.ق). مبانی العروه الوثقی، نجف، مطبعه الآداب، ج ۲ [لینک]
- خویی، ابوالقاسم. (۱۴۱۸ه.ق). موسوعه الإمام الخوئی، ج ۳۳، چاپ اول، قم، مؤسسه احیاء آثار الإمام الخوئی(ره) [لینک]
- دهخدا، علی اکبر. (۱۴۰۴ه.ق). لغتنامه دهخدا. ج ۱۲، چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران.
- الزحلی، وهبی. (۱۴۰۶ ه.ق). الفقه الاسلامی والدلته، جلد ۷، چاپ اول، دمشق دارالفکر [لینک]
- سبحانی، جعفر. (۱۴۱۶ه.ق). نظام النکاح فی الشریعه الاسلامیه الغراء، ج ۱، قم مؤسسه الامام الصادق(ع) [لینک]
- سبزواری، سیدعلی (۱۴۱۳). مهذب الأحكام، چاپ ۴، قم، مؤسسه المنار. [لینک]
- شیبیری زنجانی، موسی. (۱۴۱۹ه.ق). کتاب نکاح، ج ۹، چاپ اول، قم، مؤسسه پژوهشی رأی پرداز. [لینک]
- شریف مرتضی، علم الهدی. (۱۴۱۷ه.ق). الانتصار. ج اول، قم دفتر انتشارات اسلامی. [لینک]
- شهیدی، مهدی. (۱۳۸۰)، تشکیل قراردادهای و تعهدات، چاپ دوم تهران، مجد.
- شهیدی، مهدی. (۱۳۸۴). حقوق مدنی، چاپ سوم، تهران، مجد.
- صفایی، حسین و امامی، اسدالله. (۱۳۸۵). حقوق خانواده، ج ۱، تهران، دانشگاه تهران.
- صفایی، سیدحسین، دوره مقدماتی حقوق خانواده. (۱۳۸۲). ج ۲، چاپ اول، تهران نشر میزان
- طباطبایی حائری. (۱۴۱۸ه.ق). ریاض المسائل (ط - الحدیثه)، ج ۸ و ۱۱ و ۱۲، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البیت علیهم السلام. [لینک]
- طباطبایی حکیم، محسن. (۱۴۱۶ه.ق). مستمسک العروه الوثقی، ج ۱۴، چاپ اول، قم، مؤسسه دارالتفسیر [لینک]
- طباطبایی یزدی، محمدکاظم. (۱۴۰۹ه.ق). العروه الوثقی فیما تعم به البلوی، ج ۲، چاپ دوم، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات. [لینک]
- طوسی، محمدبن حسن. (۱۳۶۴ ش). تهذیب الاحکام، جلد ۷، ج ۴، دارالکتب الاسلامیه [لینک]

طوسی، محمدبن حسن. (۱۳۸۷ه.ق). المبسوط فی فقه الامامیه، ج ۴ و ۵، چاپ سوم، تهران، المکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفریه. [لینک]

طوسی، محمدبن حسن. (۱۴۰۰ه.ق). النهایه، چاپ دوم، بیروت، دارالکتب العربی.

طوسی، محمدبن حسن. (۱۴۰۷ه.ق). الخلاف، ج ۴، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طوسی، محمدبن حسن. (۱۴۰۸ه.ق) الوسيلة إلى نيل الفضيلة، چاپ اول، قم، انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی (ره). [لینک]

عاملی (شهید اول). (بیتا) القواعد و الفوائد، ج ۱، قم، کتابفروشی مقید، چاپ اول. [لینک]

عاملی، زین الدین. (۱۴۱۳ه.ق). مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام، ج ۷، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه [لینک]

عاملی، زین الدین (۱۴۱۳). مسالم الافهام، ج ۷، چاپ اول، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه [لینک]

عاملی، زین الدین. (۱۴۰۹ه.ق). منية المرید فی أدب المفید و المستفید، جلد ۱، مکتب الاعلام الاسلامی [لینک]

عاملی، زین الدین. (۱۴۱۰ه.ق). الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة (المحشی - کلانتر)، ج ۳ و ۵، چاپ اول، قم، کتابفروشی داوری. [لینک]

عاملی، علی. (۱۹۹۳ه.ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد، ج ۱۲، ۵، ۴، و ۱۳، چاپ دوم، قم، مؤسسه آلالبیت [لینک]

عاملی، محمد. (۱۴۱۷ه.ق). الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم [لینک]

علمی، محمد؛ بلوردی، طیه. (۱۳۹۷). نقش کتبی یا لفظی بودن قراردادها در امنیت شغلی از دیدگاه فقهی. مبانی فقهی حقوق اسلامی. (۱۱۱). ۹۹-۱۲۹. [لینک]

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۶). قواعد عمومی، قراردادها، ج ۱، چاپ چهارم، تهران، شرکت سهامی انتشارات

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۷). حقوق خانواده، ج ۱، چاپ ششم، تهران، میزان

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۲). حقوق خانواده، ج ۱، چاپ سوم، تهران، میزان.

کاشف الغطاء نجفی، حسن (۱۴۲۲). أنوار الفقاهه - کتاب البیع، چاپ اول مؤسسه کاشف الغطاء، نجف الاشرف [لینک]

کلینی، محمد (۱۴۰۷ه.ق). الکافی، مصحح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الکتب الإسلامی، تهران، چاپ چهارم [لینک]

کلینی، محمد (۱۴۰۷ه.ق). الکافی (ط - الاسلامیه)، ج ۵، ۱، ۶، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیه [لینک]

محقق داماد، مصطفی. (۱۳۹۰). بررسی فقهی حقوق خانواده (نکاح و انحلال آن)، چاپ شانزدهم، قم، مرکز نشر علوم اسلامی، [لینک]

محقق داماد، مریم السادات. (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی نکاح سایبری در فقه امامیه و اهل سنت. دوفصلنامه حقوق تطبیقی.

۱۵ (۲). ۱۶۹-۱۹۶. DIO:10.22096/LAW2020.40433. [لینک]

مظفر، محمدرضا، (بی تا). اصول فقه، چاپ دوم، قم، اسماعیلیان. [لینک]

مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۱ه.ق). الفقه علی المذاهب الخمسه، ج ۲، چاپ دهم، بیروت، دارالتیاری الجدید. [لینک]

- مکارم شیرازی ناصر، (۱۴۲۲.ه.ق.)، بحوث فقهیه تامه، چاپ اول، قم مدرسه امام علی بن ابی طالب(ع)[لینک]
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۵.ه.ق.). أنوار الفقاهة (كتاب البيع)، چاپ اول قم، انتشارات مدرسه الإمام علی بن ابیطالب(ع)[لینک]
- مکارم شیرازی، ناصر.(۱۳۸۲). سلسله مباحث خارج فقه (كتاب النكاح)، ج ۱ چاپ اول ، قم، مدرسه الامام علی ابن ابیطالب (ع) [لینک]
- موسوی خمینی، روح‌الله.(۱۴۲۱.ه.ق.)، کتاب‌البیع، ج ۱، چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره). [لینک]
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴.ه.ق.)، جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۳۰، ۲۹، ۲۷، ۲۵، ۲۲، و ۳۲ چاپ هفتم، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.[لینک]
- نراقی، ملا احمد (۱۴۱۵.ه.ق.). مستند الشیعه فی أحكام الشریعه، ج ۱۴ و ۱۶، چاپ اول، قم، مؤسسه آل‌البتیت(ع).[لینک]
- نراقی، ملا احمد. (۱۳۷۵.ه.ش). عواید الایام، چاپ اول، قم مکتب الاعلام الاسلامی [لینک]
- نوری مازندرانی، حسین. (۱۴۰۸.ه.ق.)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام، قم. [لینک]
- هدایت نیا، فرج‌الله. (۱۳۹۲). عناوین ثانوی و حقوق خانواده. چاپ اول تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

یودی، ح، م، بیتا)، تعاقدهبرالانترنت، مصر دارالکتب القانونیه.

References

- Aghamiri, N & Vaziri, S. (2019). Prediction of psychological well-being based on marital intimacy, resilience, and mental health of couples in Tehran. *Avicenna Journal of Neuro Psycho Physiology*, 6(4), 203-210. Doi. 10.32598/ajnpp.6.4.6 [Link]
- Al-Bukhari, M. (1890). *Sahih al-Bukhari*, Chapter 1 of Kaif Kaan Bad Uhi, Vol. 1, Bicha, Egypt, School of Al-Amiriya (Text in Arabic). [link]
- Ameli, M, (2006). *Al-Droos al-Sharia fi Fiqh al-Imamiyah*, second edition, Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Teachers Society. (Text in Arabic). [link]
- Ameli, Z (1990), *al-Rawzah al-Bahiyah fi Sharh al-Luma'ah Al-Mashqiyya (Al-Mahshi - Kalanter)*, vol. 3 and 5, first edition, Qom, Dauri Bookstore. (Text in Arabic). [link]
- Ameli, Z (1993). *Masalak Al-Afham al tatabboe Sharaer al Islamic*, Volume 7, Al-Ma'arfa-Islamiya Institute, Qom. (Text in Arabic). [link]
- Ameli, Z (1993). *Masalam al-Afham*, vol. 7, first edition, Qom Institute of Al-Maarif al-Islamiyya(In Arabic) [link]
- Amili, A. (1994), *Jami al-Maqasad fi Sharh al-Qasas*, vol. 12, 5, 4, and 13, second edition, Qom, Al-Al-Bait Institute [link]
- Amili, Z (1989), *Mania al-Murid in the literature of al-Mufid and Al-Mustafid*, Volume 1, School of Islamic Information. (Text in Arabic) [link]

- Ansari, M. (1990). *Al-Makasab (I - Hadith)*, Volume 3, 1st edition, Qom, World Congress honoring Sheikh Azam Ansari (Text in Arabic). [link]
- Ansari, M. (1995). *Kitab al-Nikah*, first edition, Qom, World Gangreh commemoration of Sheikh Azam Ansari (Text in Arabic). [link]
- Araki, M. (1990). "Essay on the Rule of Al-Mata'ah in Marriage". *Fiqh Ahl al-Bayt Journal*, No. 43, pp. 63-80 (Text in Arabic). [link]
- Ardabili, A. *Zubaydah Al-Bayan, Al-Jaafari Library for Revival of Al-Jaafari Antiquities*, Tehran. [link]
- Bahrani, El Asfour (1985). *Al-Hadaiq al-Nadrah*, first edition, Qom Jamia Modaresin (Text in Arabic). [link]
- Bojnordi S, M, H (1972). , *Ghavaeed ag feghheya*, vol. 3, Najaf Press of Al-Adab (Text in Arabic) [link].
- Dehkhoda, A, A (1984). *Dehkhoda dictionary*. Volume 12, first edition, Tehran, University of Tehran
- Emami, S, H . *Civil Rights*. Volume 4, Issue 14, Tehran Islamia (Text in persian)
- Esfahani, M, H (1374 AH), *Nahaye al-Daraya fi Sharh al-Kafayah*, Vol. 2, Qom, Sayyid al-Shahda's Publications. (Text in Arabic). [link]
- Esfahani, M. (1996). *Kashf al-Latham and al-Iham on the rules of al-Ahkam*, vol. 7, 1st edition, Qom, Islamic Publications Office affiliated with the Qom Seminary Society of Teachers. (Text in Arabic). [link]
- Esfahani, M.H. (1998), *Hashie Kitab al-Makasib (I - Hadith)*, vol. 1 and 3, first edition, Qom Anwal Mahdi. (Text in Arabic). [link]
- Halbi, H (1997). *Ghaniyeh al-Nuzou*, first edition, Imam Sadiq Institute, Qom (Text in Arabic). [link]
- Hedayat Nia, F (2012). *Secondary titles and family law*. First edition, Tehran, Islamic Culture and Thought Research Institute Publishing Organization. (Text in persian)
- Horr Ameli, M. (1955). *Al-Wasal al-Shi'ah*, vol.1-15, 20-23 and 30, first edition, Al-Al-Bait Institute, Qom. (Text in Arabic). [link]
- Hosseini Rouhani, pp. (1955). *Fiqh al-Sadiq, first edition*, Qom Dar al-Kitab (Imam Sadiq School (Text in Arabic). [link]
- Hosseini Shirazi, S, M (1987). *The Encyclopedia of Reasoning in Islamic Fiqh*, first edition, Qom Institute of Al-Fakr al-Islami. (Text in parsian)
- Ibn Idris, AD (1999). *Al-Saraer*, volume 2, 2nd edition, Qom, Islamic publishing office affiliated with Qom seminary community of teachers. (Text in Arabic) [link]
- Katoozian, N (1998). *General rules, contracts*, vol. 1, 4th edition, Tehran, publishing company (Text in Parsian)
- Katouzian, N. (2007). *Family law*, vol. 1, 6th edition, Tehran, Mizan (Text in Parsian)
- Katouzian, N. (2012), *Family Law*, Volume 1, Third Edition, Tehran, Mizan (Text in Parsian)

- Khansari, M. *al-Hashiya al-Thaniyyah Ali al-Makasab*. Bija, first edition. (Text in Parsian) [link]
- Khoei, A (1418 AH). *Al-Imam Al-Khoei Encyclopedia*, vol. 33, first edition, Qom, Imam Al-Khoei (RA) Revival Institute. (Text in Arabic). [link]
- Khoi, A (1998). *Bani al-Arwa al-Waghti*, Najaf, Matia al-Adab, vol2. (Text in Arabic) [link]
- Khorsandian, M., A. and Sheniver, A. (2012). Analysis of jurisprudential and legal bases of the permission to conclude marriage in cyberspace". *Shariah Fiqh and Armed Law*, year 30, number 6, pp. 55-84. (Text in Parsian) [link]
- Kolini, M. (1987), *Al-Kafi*, corrected by Ali Akbar Ghafari and Mohammad Akhundi, Dar Al-Katb al-Islami, Tehran, 4th edition (Text in Arabic) [link]
- Kolini, M. (1987). *Al-Kafi (I - Al-Islamiyya)*, Vol. 5, 1, 6, 4th edition, Tehran, Dar Al-Katb Al-Islamiyya (Text in Arabic). [link]
- Makarem Shirazi N. (2000), *Faqhiyyah Tameh*, 1st edition, Imam Ali Bin Abi Talib (A.S.) Madrasah, Qom. (Text in Arabic) [link]
- Makarem Shirazi, N (1425 AH). *Anwar al-Fiqahah (Kitab al-Ba'i)*, first edition of Qom, Imam Ali Ibn Abi Talib (a.s.) publishing house. (Text in Arabic) [link]
- Makarem Shirazi, N, (2003). *Kitab al-Nikah*, vol. 1, Qom, Imam Ali Ibn Abi Talib. school, first edition (Text in Arabic) [link]
- Mohagheq Damad, M. (2010), *Jurisprudential Review of Family Law (Marriage and Its Dissolution)*, Qom, Islamic Sciences Publishing Center, 16th edition (Text in Parsian) [link]
- Mousavi Khomeini, R. (1421 A.H.), *Kitab al-Bai*, Vol. 1, 1st edition, Tehran, Imam Khomeini (R.A.) Editing and Publishing Institute. (Text in Arabic) [link]
- Mozafar, M., R., B. Ta., *Principles of Jurisprudence*, second edition, Ismailian Publications, Qom.
- Mughniyeh, M., vol. (1421 A.H.), *Fiqh Ali al-Mahabh al-Khumsa*, vol. 2, 10th edition, Beirut, Dar al-Tiyar al-Jadeed (Text in Arabic). [link]
- Najafi, H (2002). *Anwar al-Faqaha - Kitab al-Bi'*, first edition of *Kashif al-Ghita institute*, Najaf al-Ashraf. (Text in Arabic) [link]
- Najafi, M. (1983). *Javaher al-Kalam fi Sharh Shar'e al-Islam*, vol. 30, 29, 27, 25, 22, and 32, 7th edition, Beirut, Darulahiya al-Trath al-Arabi. (Text in Arabic)
- Naraghi, A (1994 AH). *Document al-Shia fi Ahkam al-Sharia*, vol. 14 and 16, first edition, Qom, Al-Al-Bayt Institute. (Text in Arabic) [link]
- Naraghi, M. (1988). *Al Avayed Al ayam*, first edition, Qom School of Al-Alam al-Islami. (Text in Arabic) [link]
- Nouri Mazandarani, H, (1988), *Mostadrak al-Wasail Va Mustanbat al-Masal*, first edition of Al-Al-Bayt Institute, Qom. (Text in Arabic) [link]
- Sabzevari, S, A (1997). *Mahzzab Al-Ahkam*, 4th edition, Qom, Al-Manar Institute. (Text in Arabic)
- Safai, H. and Emami, A. (2005). *Family Law*, Volume 1, Tehran, University of Tehran (Text in Parsian).

- Safai, Seyyed Hossein, *introductory course of family law*. (2004). Volume 2, first edition, Tehran, Al-Mizan publishing house (Text in Parsian).
- Shabiri Zanjani, M.(2000) *Ketabi Al nekah*, Volume 9, Qom, Rai Pardaz Research Institute, first edition.[link]
- Shahidi, M. (2001), *formation of contracts and obligations*, 2nd edition, Tehran, Majd.
- Shahidi, M. (2004). *Civil Rights*, third edition, Tehran, Majd Publications. (Text in Parsian).
- Sharif Morteza, A (1996). *Al-Intisar*, Qom, Islamic Publication Office. (Text in In Arabic) [link]
- Sobhani, Sh., J. (1995). *Nizam al-Nikah in Al-Shari'a al-Islamiya al-Ghara*, vol. 1, Imam al-Sadiq (a.s.) Institute, Qom (Text in Arabic) [link]
- Tabatabai Haeri (1997). *Riyaz al-Masal (I-Hadith)*, vol. 8, 11, and 12, first edition, Qom, Al-Al-Bayt Institute, peace be upon him. (Text in Arabic) [link]
- Tabatabai Hakim, M. (1995). *Mustamsk al-Arwat al-Wasgha*, vol. 14, first edition of Qom, Dar al-Tafsir Institute (Text in In Arabic).
- Tabatabai Yazdi, M, K (1989).*Al-Arwa Al-Waghti Fima Tam Beh Al-Balawi*, vol. 2, second edition, Beirut, Al-Alami Publishing House. (Text in In Arabic). [link]
- Tormozi, M. (1975), *Sunan Al-Tormozi*, Volume 3, Matbaat Mustafa Al-Babi Al-Halabi. (Text in Arabic). [link]
- Tusi, M. (1945). *Tahzeeb Al-Ahkam*, Volume 7, Chapter 4, Dar al-Kitab al-Islamiya. (Text in Arabic) [link]
- Tusi, M. (1967). *Al-Mabsut fi fiqh al-Umamiyah*, vol. 4 and 5, 3rd edition, Tehran, al-Maktabeh al-Mortazawieh to revive the antiquities of al-Jaafari. (Text in Arabic) [link]
- Tusi, M. (1980). *Al-Nahaye*, second edition, Beirut, Darul Kitab Al-Arabi (Text in Arabic).
- Tusi, M. (1987), *Al-Khalaf*, Vol. 4, first edition, Qom, Islamic Publications office affiliated with Qom seminary teachers' society. (Text in Arabic)
- Tusi, M. (1988) *Al-Wasilah Ili Nil Al-Fadilah*, 1st edition, Qom, Publications of Aye Allah Marashi Najafi (RA) Library. (Text in Arabic) [link]
- Yodi, H, M, *Online Contracts*, Misr Dar al-Kitab al-Qanuniyyah (Text in Arabic)

